

Бакуліна Наталія,
*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
відділу навчання мов національних меншин та зарубіжної літератури
Інституту педагогіки НАПН України*

Феномени культурного взаємопроникнення в мовно-літературній освіті: польсько-єврейсько-український контекст

Упродовж тисячоліть на теренах Східної Європи, зокрема України та Польщі, співіснує багато національних спільнот. І попри різні періоди суспільно-політичних стосунків, нас поєднує спільне культурно-історичне коріння. Крім цього, сучасні глобалізаційні процеси спонукають суспільства до єдності, глибшого пізнання культурного розмаїття світу, взаємодії та взаєморозуміння за для інтеграції та соціальної згуртованості людства.

І тут освіта відіграє вирішальну роль і стає головним засобом збереження культурної спадщини та передачі знань про суттєві культурні коди, що сприятимуть міжкультурному контакту й усвідомленню спільної громадянської ідентичності. Це зазначається й у чинних нормативних документах і міжнародних рекомендаціях з питань прав національних меншин на освіту й інтеграції різноманітних суспільств [8], [15].

Нині у науковому дискурсі все більше обговорюють проблеми зміни освітньої екосистеми, зокрема переходу від утилітарної індустріальної освіти до інтегральної культуровідповідної освітньої парадигми, в якій кроскультурність постає однією з ключових компетентностей [1; с. 56–59].

Тому здійснення наукових досліджень з проблем культурного взаємопроникнення та взаємовпливу мов і культур, зокрема в мовно-літературній освітній галузі, набуває все більшої актуальності та соціальної значущості.

Одним із основоположних понять сучасної лінгвокультурології є поняття «*феномену*» культури. Лінгвісти визначають такі його основні типи: *культурний, національно-прецедентний, полілінгвокультурний, прецедентний, соціумно-прецедентний та універсально-преценентний* [4; с. 248–250]. Так, *культурний феномен* «стосується вияву всіх типів культурної специфіки життя певного етносу. До нього найчастіше зараховують прецедентні тексти, прецедентні імена та «предмети культури». Він знаходить своє

експліцитне або (частіше) імпліцитне вираження в засобах ідіоетнічної мови. *Національно-прецедентний феномен* визначається як «прецедентний феномен, відомий будь-якому «середньому» представнику певної національної лінгвокультурної спільноти, який входить у національну когнітивну базу і віддзеркалюється в семантиці одиниць мови». *Полілінгвокультурний феномен* характеризується «сукупністю ознак лінгвокультурологічного характеру, які сформувались (чи формуються) в однопросторовому розташуванні культур. Зберігаючи етнічну самосвідомість, національна лінгвокультурна спільнота, що проживає у спільному просторі й часі, має виражену регіональну ідентифікацію, колективну когнітивну пресуппозицію, яка сприяє взаємовпливу культур, формуванню спільного сегмента концептосфери та стереотипів мовної поведінки. Він користується мовою, яка виконує об'єднувачу функцію». *Прецедентний феномен* – «тип ментефакту, добре відомий усім представникам національної лінгвокультурної спільноти, актуальний у когнітивному та пізнавальному планах, звернення до котрого постійно поновлюється в мовленні представників цієї спільноти». *Соціумно-прецедентний* – «прецедентний феномен, відомий будь-якому середньому представнику певного соціуму (генераційного, професійного, сформованого за інтересами тощо), який входить у когнітивну базу учасників спілкування. Цей феномен може не залежати від національної культури, наприклад бути спільним для всіх лікарів». *Універсально-преценентний* – «прецедентний феномен, відомий будь-якій середній сучасній людині. Він входить у «універсальний» когнітивний простір будь-якої людини незалежно від етнічної та культурної приналежності».

Виходячи з цього, одним із основних завдань мовнолітературної освіти є добір змісту навчання, який би враховував особливості феноменів культури, оскільки саме їх включення до освітніх програм сприятиме реалізації кроскультурності та багатомовності, консолідації й інтеграції суспільства.

Крім того, вкрай важливим є пошук і включення навчального матеріалу інших гуманітарних галузей, зокрема історії, мистецтва, для організації інтегрованого навчання та / або поглиблення міжпредметних зв'язків.

У ракурсі польсько-єврейсько-українських контактів було б дуже цікаво розповісти учням про особливості розвитку єврейської освіти на теренах Східної Європи, зокрема, Польщі й України

[2, с. 27–34]. Так, єврейські школи на теренах Польщі існували ще у 16 ст. і, на відміну від інших європейських країн, у цей час тут відбувався розквіт єврейської освіти. Тоді у Кракові виходять перші дво- та тримовні словники фундаментальних понять юдаїки, розподілених за тематикою, з метою навчання єврейських мов (іврит-ідиш; іврит-ідиш-італійська) [14], [16]. Саме в той час частина українських земель входила до складу Речі Посполитої (Житомир, Дубно, Броди й інші), де теж були на той час широковідомі єврейські навчальні заклади – хедери, єшиви, Талмуд-Тори. Значний розмах освіти стався з розвитком мережі єврейських світських навчальних закладів, особливо наприкінці ХІХ – початку ХХ століття, викладання в яких відбувалося мовами іврит, ідиш, російською, українською, польською тощо. У цей період створюється значна кількість навчально-методичної літератури для навчання єврейських мов, які виходять друком у Варшаві [5] – [7], [9] – [13], [17] – [18], [20] – [21], [23]. Нині їх можна знайти серед архівних джерел Відділу фонду юдаїки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у м. Київ.

Досліджуючи проблему з огляду на польсько-єврейсько-українські контакти, неможливо оминати і численні праці, Шауля Штамфера – доктора історії, який все своє життя присвятив дослідженням з історії, культури й освіти євреїв Східної Європи, зокрема України та Польщі. У своїх роботах він аналізує не тільки факти східноєвропейської єврейської історії, а й описує взаємовідносини та взаємовплив між євреями й іншими національними меншинами у різних сферах життя [24], [25]. І дійсно, як підтверджують архівні джерела й оповіді мешканців українських і польських єврейських містечок, місцеве населення, хоч і на побутовому рівні, але володіли декількома мовами – українською, польською, російською, ідишем, інколи й івритом. Багатомовність тут була природнім явищем і засобом спілкування та порозуміння між сусідами.

Говорячи про прецедентні імена та тексти як складові культурного феномену взаємопроникнення польської, єврейської й української культур, варто зазначити постаті відомих письменників єврейського походження, що народилися в Польщі. Це насамперед Бруно Шульц, Ісаак Башевис-Зінгер, Іцхак Лейбуша Перец. Мемуари та роздуми щодо значення цих постатей та їх творів для українсько-єврейсько-польських відносин висвітлено в роботі українського

мовознавця, доктора наук, М. Д. Феллера [22]. Згадуючи твори Б. Шульца, він зазначав, що «Може, навіть всупереч своїй свідомості, Шульц увібрав у свої твори старозавітний стиль і старозавітне мислення, з одного боку, з другого – стиль і мислення містечкових хасидів, які, зберігаючи свою юдейську замість, поступово переймали характерні риси побуту та ментальності сусідів – українців і поляків, жили в світі кабалістики, світо творення, культу книги і слова, звички обговорювати і коментувати святі тексти і навчать в розмові з самим Богом лишатися особистістю». Бруно Шульц писав свої твори польською мовою, І. Башевис-Зінгер – мовою ідиш, І. Перец – ідишем, івритом і польською, та їх твори широко відомі в світі, перекладенні різними мовами. Нажаль, українською мовою вкрай обмаль перекладів їх творів, але навіть ті, що є варто було б включити до освітніх програм у галузі мовно-літературної освіти для базової та профільної ланки.

Цікавими виявились і наші розвідки щодо творчості ізраїльських поетів, які народилися в Польщі, таких як Зеєв Вінтеров, Анда Амід-Пінкерфельд, Авраам Халфі, Фаня Бергштейн, Натан Альтерман, Шломо Таней, Шуламіт Гаревен, Міра Меір, Маша Кало, Шошана Йовель, Елі Раве. Вони писали вірші для дітей мовою іврит. Про цих авторів, нажаль не знають і педагоги, а твори цих поетів і поетес не перекладені українською мовою. Проте, на нашу думку, їх варто включати до інтегрованих курсів з мови іврит і читання для початкової школи та мови іврит і єврейської літератури у 5–6 класах для формування наскрізних і предметних компетентностей учнів, зокрема обізнаності у сфері культури.

Також культурологічну цінність матимуть і навчальні тексти та ілюстративний матеріал, який розкриває особливості «предметів культури» як структурних складових культурного феномену. Вони частіше є експонатами краєзнавчих музеїв і зрідка з'являються на сторінках підручників і посібників. Мова йде про ритуальні й обрядові речі, що стали взірцем декоративно-прикладного мистецтва й уособлюють традиційні національні особливості.

Наприклад, такими ритуальними предметами культури євреїв є «Кетер Тора» (корона Тори, якій увінчується пергаментний сувій Тори), «Рімонім» (парні срібні предмети у вигляді башточок або фігурних колон, які були в якості надвершів сувої Тори), «Тас» або «Торашилд» (срібний щиток, закладка для швидкого знаходження відповідного місця у тексті Писання), «Яд» (вказівка для читання

Тори), «Бсамім» або «Хадас» (вмістилище для пахощів, які використовують у суботньому обряді), «Ханукійот» (обрядові восьмисвічники, що запалюють на свято Ханука), декоровані пенали для сувоїв, книжкові палітурки, футляри для мезузот (коробочки з фрагментами із Дварім (Второзаконня), що прибивають до одвірка кожних дверей в єврейському будинку), суботні підсвічники та канделябри, чарки та келихи, над якими благословляють вино по Суботах і святкових днях, тарілки на Песах, спеціальні скриньки для зберігання естрогу – плода цитрусових, що входить в обов'язковий ритуал свята Сукот тощо. Переважна більшість цих предметів виготовлені зі срібла та бронзи, а традиційні елементи єврейського орнаменту поєднуються в цих речах із багатством, витонченістю та відточеністю ювелірної техніки. Деякі з них мають і характерні особливості. Так, наприклад, філігранну Ханукію, як правило, розвинених багатих форм, яка містить архітектурні елементи, литі фігурки птахів і грифів, створювали саме майстри України та Польщі і цей тип Ханукійот отримав назву Баал-Шем-Тов на честь імені засновника хасидизму. Нині колекції предметів культурної спадщини євреїв, які проживали на теренах України та Польщі, зберігаються у Львівському музеї етнографії та художнього промислу, Львівському музеї історії релігії, Коломийському музеї історії Гуцульщини, Музеї історичних дорогоцінностей України в м. Київ та окремих невеликих краєзнавчих музеях України.

Ознайомлювальний матеріал із деякими з цих предметів, створеними саме в Україні та Польщі (Суботні підсвічники, Ханукійот, футляри для сувоїв Тори), ми включити у зміст підручника з мови іврит для 3 класу ЗЗСО України. Для цього ми започаткували рубрику «У музеї», де описовий матеріал подано українською мовою, а ілюстративний – містить зразки мовою іврит [3].

Збагатити досвід міжкультурних стосунків можуть також і міжнародні проекти неформальної освіти. Так, вже понад десяти років українські школярі мають можливість долучатися до Порталу міжнародної співпраці, ініційованого Польсько-Американським фондом Свобода та Фондом освіти для демократії в рамках програми RITA <https://civicportal.org/>. Він діє для створення сприятливої атмосфери задля співробітництва між Україною, Польщею й іншими країнами Східної Європи та Євросоюзу, обміну інформацією у сфері громадської проблематики, культури, освіти та науки, організації

міжнародного партнерства між суспільно активними середовищами, такими як неурядові організації, школи, неформальні громадські групи, освітяни та науковці, експерти, місцеве самоврядування, бізнес тощо. Крім того, в рамках українсько-польського партнерства цей фонд підготував дидактичні матеріали про співпрацю між нашими країнами (двомовне видання) [19].

Отже, дослідження культурних феноменів є актуальною проблемою сучасної системи освіти та потребує ґрунтовного теоретичного та методичного розроблення й імплементації в освітню практику.

Література

1. Бакуліна Н. В. Пріоритети розвитку освіти з огляду на глобальні проблеми сучасності. *Шляхи розвитку науки в сучасних кризових умовах* : зб. тез I міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Дніпро, 28–29 трав. 2020 р. Дніпро, 2020. Т. 1. С. 56–59. URL: https://lib.iitta.gov.ua/720850/1/Bakulina_%D0%A2.1%20-%2028.05.2020-29.05.2020-56-59.pdf.
2. Бакуліна Н. В. Єврейська освіта в Україні: проблеми, тенденції, розвиток. *Відродження*. № 6. 1999. С. 27–34.
3. Бакуліна Н. В., Яковлева О. М. Іврит : підручник для 3 кл. закл. заг. сер. осв. Чернівці : Букрек, 2020. 144 с. : іл. URL: https://lib.iitta.gov.ua/721667/1/IVRIT_3_Bakulina.pdf
4. Бацевич Ф. С., Богданович Г. Ю. Українсько-російський словник термінів міжкультурної комунікації. Саки : ПП «Підприємство Фенікс», 2011. С. 248–250.
5. Бен-Зеев Л. Руководство к начальному изучению еврейского языка. / пер. на рус.яз. А. Паперна. Варшава, 1871.
6. Волоцкий К. Г. Детский наставник: учебная книга, применяемая к обучению древнееврейскому языку в школе и дома. Варшава, 1898.
7. Волоцкий К. Г. Еврейский наставник: систематический сборник фраз и связных статей для перевода с русского на древнееврейский язык. Варшава, 1905.
8. Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту і Пояснювальна записка. Жовтень 1996. URL: <https://www.osce.org/uk/hcnm/32194?download=true>. ст. 12–14. (дата звернення: 20. 10. 2020).
9. Голубов Н. М. Учебник для древнееврейского языка. Варшава, 1895.

10. Клячко Л. Р. Практическое руководство к изучению древнееврейского языка сравнительно с русским. Варшава, 1876.
11. Клячко Л. Р. Руководство к начальному обучению Библии, священной истории и древнееврейскому языку: для русско-еврейских детей младшего возраста. Варшава, 1890.
12. Клячко Л. Р. Приложение к руководству «Талмуд-Тора»: элементарные грамматические правила. Варшава, 1892.
13. Клячко Л. Р. Практический метод для изучения древнееврейского языка с приложениями и грамматическими правилами. Варшава, 1895, 1900.
14. Книга правильного мовлення. Краків, 1590. (мовою ідиш).
15. Люблянські рекомендації щодо інтеграції різноманітних суспільств Листопад 2012 р. URL: <https://www.osce.org/uk/node/396689?download=true>. п. 44–45. (дата звернення: 20. 10. 2020).
16. Мала книга з виховання. Краків, 1640. (мовою ідиш).
17. Мекель А. Н. Руководство к легчайшему изучению древнееврейского языка. Варшава, 1897.
18. Островский С. Этимология древнееврейского языка. Новая метода по Штейнбергу. Варшава, 1889.
19. Пізнаємо краще своїх сусідів. Польсько-українські дидактичні матеріали про співпрацю між нашими країнами. Варшава, 2009. (українською та польською мовами).
20. Решаль Е. А. Учись по-еврейски! Учебная система изучения еврейского языка: грамматика, хрестоматия со словарём. Варшава, 1904.
21. Самоучитель еврейского чистописания. В 3-х тетрадях. Варшава, 1887.
22. Феллер М. Пошуки, спогади, роздуми єврея, який пам'ятає своїх дідів, про українсько-єврейські взаємини, особливо про нелюдське і людяне в них. Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 1998. С. 346–363.
23. Ярошевский Л. Краткая грамматика древнееврейского языка, изложенная на русском языке. Варшава, 1885.
24. Stampfer S. Hasidic Yeshivot in Interwar Poland in Polin 11 (1998) (in English).
25. Stampfer S. The 1764 Census of Polish Jewry in Bar Ilan / Annual of Bar Ilan University vol. 24–25 (Ramat Gan 1989) [text without tables pp. 41–60] (in English).